

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Dilara ANTEPLİOĞLU

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Lisansüstü Eğitim Enst.
Genel Türk Tarihi ABD.
Yüksek Lisans Öğrencisi

dilara.anteplioglu@hbv.edu.tr

0000-0003-0393-8187

10.56387/ahbvedebiyat.1096619

Gönderim Tarihi: 31.03.2022
Kabul Tarihi: 21.05.2022

Alıntı: ANTEPLİOĞLU, D. (2022).
"1916 Türkistan İsyanı
Bağlamında Çarlık Rusya'sının
Baskı ve Cezalandırma Politikası".
AHBVÜ Edebiyat Fakültesi
Dergisi, C.2, (6), 99-110.

1916 TÜRKİSTAN İSYANI BAĞLAMINDA ÇARLIK RUSYASI'NIN BASKI VE CEZALANDIRMA POLİTİKASI

ÖZ: Çarlık Rusya'nın Türkistan'ı işgali sonrasında, Türkistan'ın farklı bölgelerinde farklı zamanlarda isyan hareketleri yaşanmış ve bu hareketler Rusya tarafından bastırılmıştır. Rus hükümetinin haksız politikasına ve siyasetine karşı çıkan isyanlardan olan 1916 Türkistan İsyanı da tarihî açıdan büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada Çarlık Rusya'nın Türkistan halkı üzerinde uyguladığı baskı ve cezalandırma politikası, 1916 Türkistan İsyanının çıkış sebepleri, karakteri ve sonuçları bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır. 1916 Türkistan İsyanının belli bir merkezi olmasa da halk, onlara önderlik yapan kişilerle birlikte ayaklanmıştı. Tüm Türkistan halkının fark gözetmeksizin topyekûn şekilde katıldığı, Türkistan'ın sadece belli bir bölgesinde değil hemen her yerinde ortaya çıkan ve Türkistan halkına yapılan sömürge siyasetinin bir sonucu olan isyanın birçok sebebi bulunmakla birlikte, en önemlisi kuşkusuz halkın uğradığı haksızlık ve adaletsizliklerdir. Hem isyanın hâlihazırda devam ettiği sırada hem de sonrasında Türkistan halkı, isyana katıldıkları gerekçesiyle cezalandırılmış, birçok insan hapse atılmış ya da öldürülmüş, bu baskı ve zulümden kurtulmak isteyenler ise farklı bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göç sırasında ve sonrasında da birçok insan hayatını kaybetmiş, ayaklanmanın bitmesinin ardından geri dönmek isteyenlere ise izin verilmemiştir. İsyanın bastırılması sonrasında da halk, büyük bir zulme ve baskıya maruz bırakılmış, Çarlık Rusya işgal ettiği Türkistan topraklarında bölge halkının haklı isyanlarına ağır cezalandırmalar ile karşılık vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkistan İsyanı, 1916, Çarlık Rusya, Baskı, Cezalandırmalar, Türkistan Halkı

*THE PRESSURE AND PUNISHMENT POLICY OF TSARIST RUSSIA IN
THE CONTEXT OF THE 1916 TURKESTAN REBELLION*

ABSTRACT: After the Russian invasion of Turkestan, there appeared rebellions in different parts of Turkestan at different times, and these movements were suppressed by Russia. The Turkestan Rebellion of 1916, which was one of the riots against the Russian government's unfair policy and politics, is also of great historical importance. In this study, Tsarist Russia's policy of repression, oppression and punishment on the people of Turkestan was considered in the context of its reasons, character and consequences. Though there was not a particular centre of the Turkestan Rebellion of 1916, the people revolted on the side of those who led them. While there were many reasons for the rebellion in which all Turkestan people participated altogether, which occurred almost everywhere, not only in a certain area of Turkestan, and which ensued from the colonial policy of Russia on the people of Turkestan, the most important reason was undoubtedly the injustices and inequalities suffered by the people. Both while the rebellion was continuing and after it ended, the people of Turkestan were punished for participating in it and many people were imprisoned or killed; also, those who wanted to survive the oppression and persecution were obliged to migrate to different regions. Many people lost their lives during and after this exodus, and those who wanted to return after the end of the uprising were not allowed to come back. After the suppression of the rebellion, the people were subjected to great persecution and oppression, and Tsarist Russia responded with severe punishment to the justified rebellions of the people of the region in the occupied Turkestan territory.

Keywords: Turkestan Rebellion, 1916, Tsarist Russia, Repression, Punishments, People of Turkestan

Giriş

Çarlık Rusya'nın Türk Devletlerine karşı istila hareketleri Altın Orda Devleti'nin Kazan, Astarhan ve Kırım olmak üzere parçalanmasından sonra başlamış, 1552 yılında Kazan Hanlığının ortadan kaldırılmasının ardından da Türkistan coğrafyası üzerinde yoğunlaşmıştır (Yarkın, 1969: 56). Özellikle Büyük Petro döneminde (1689-1725) Çarlık Rusya'nın Türkistan bölgesine yaptığı seferler, bölgeyi daha yakından tanımalarını sağlamış, Rusların bölgeyi ele geçirme çabaları ise 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılın ortalarında yoğunlaşmıştır. Türkistan hanlıkları kendi aralarında yaşadıkları mücadelelerden dolayı yaklaşan tehlikeyi fark etmekte geç kalmıştır. 1821 yılında çıkarılan Step Kanunu ile Kazak Hanlıkları tamamen ortadan kaldırılarak bölgede Rus idaresi sağlanmış, bu durum birçok isyan hareketinin yaşanmasına sebep olmuştur. Daha sonra Türkistan'ın güney bölgeleri de Rus işgaline uğramıştır (Yarkın, 1969: 57). Neticede kısa bir zaman zarfında tüm Türkistan kuzeyden başlayıp güneye doğru aşama aşama Rusya'nın eline geçmiş, Kazak Cüzleri 1730-1850 yılları arasında; Hanlıklar ise 1865-1873 yılları arasında Rus hâkimiyetine girmiştir (Somuncuoğlu, 2014: 18/228).

Rusya işgal ettiği Türkistan topraklarında kendi lehine düzenlemeler yapmış, 1867 yılı ve 1887 yılındaki düzenlemelerin ardından bölgede beş idari vilayet kurulmuştur. Bunlar bugünkü Kırgızistan'ın kuzeyi ve Kazakistan'ın güneydoğusunu oluşturan Yedisu/ Semireçye (Опызбаева, 1977: 488-489), Sır-Derya, Semerkant, Fergana ve Hazar Ötesi'dir. Bu idari vilayetler 1867 yılında oluşturulan Türkistan Genel Valiliği'ne dâhil edilerek yönetimi de bu genel valiye verilmiştir (Karataş, 2021/1: 224-225). Çarlık Rusya Türkistan bölgesinde yaşayan insanları ucuz iş gücü ve bir gelir kaynağı olarak görmüş, bölgedeki yer altı zenginlikleri ve tarıma elverişli arazilerin işlenmesi ile ekonomisini iyileştirmeyi amaçlamış, bu sebeple de baskısını giderek artırmıştır (Maksütov, 2018: 24). Bölgenin işgali sonrasında 1878, 1882, 1892 ve 1898 yıllarında çeşitli isyanlar yaşanmış, Çarlık Rusya ise tüm bu isyanları kanlı biçimde bastırmıştır. Çarlık Rusya'nın uyguladığı sömürü ve baskı politikasına karşı Türkistan'da çıkan isyanlardan biri de 1916 yılı isyanları olup, Rus yönetiminin bu isyanları bastırmasından sonra, Türkistan halkı zorunlu göç ettirme, idam, tutuklama, sürgün gibi cezalandırmaların çok şiddetli yaşanacağı bir döneme girmiştir (Karataş, 2021/1: 226). Çarlık Rusya döneminde yaşanan bu isyanları bilmeden günümüz Türkistanı'nı ve Kazak, Kırgız halkını anlamak mümkün değildir. Bu sebeple bu isyanların sebepleri ve sonuçları hem geçmişi hem de bugünü anlamak ve yorumlamak açısından oldukça önemlidir.

Çarlık Rusya'nın Baskı Politikası ve 1916 Türkistan İsyanının Sebepleri

1916 Türkistan İsyanının birçok sebebi olmakla beraber en önemlisi Türkistan halkının, Çarlık Rusya'nın uyguladığı politika sebebiyle, uğradığı adaletsizliklerdir. Bu isyan Rusya tarafından Türkistan halkına yapılan sömürge siyasetinin bir sonucudur. Özbeklerin isyanında esas etken eşitlik elde etme çabasıyken, Kırgızların ve Kazakların isyanının patlak vermesinde Türkistan halkının topraklarının ellerinden alınarak buralara Rus göçmenlerin yerleştirilmesi, halka uygulanan baskı ve yaşanan açlık esas etken olmuştur (İnan, 1963: 26). Genel itibariyle temel etmenler aynı olsa da isyanı ateşleyen sebepler bölge bölge farklılık göstermektedir. Dolayısıyla isyanı tetikleyen sebeplerin Türkistan'ın her yerinde aynı doğrultuda çıktığı söylenilemez.

Hâlihazırda I. Dünya Savaşı'nın yarattığı bunalım ve onun beraberinde getirdiği açlık, fakirlik varken bu hâl Türkistanlıların ellerinden topraklarının alınması ve verimli topraklara Rusların yerleştirilmesi ile daha da şiddetli bir boyut almıştır. Özellikle çıkarılan Bozkır Yasası ile Kırgızların toprakları Rus Devleti'nin toprağı olarak kabul edilmiş, Kırgız halkının en verimli toprakları zorla ellerinden alınmış ve bu topraklar Rus göçmenlere dağıtılmıştır. Rusya İmparatorluğu'nun bahsedilen toprak politikası gereğince Rusya'dan çok sayıda Rus köylüleri getirilmiş, bu köylüleri Türkistan'a göç ettirmek için devlet bütçesinden oldukça yüklü miktarlar ayrılmıştır. 1896-1916 yılları arasında bu miktar 237.310.236 rubledir. 1916'da Türkistan'da

yaşayan halkın yalnızca %6'sı Rus göçmenlerden oluşuyor olmasına rağmen, 1.900.000 hektar¹ toprak veya tarıma elverişli arazinin %57,6'sı bu göçmenlerin kullanımında bulunmaktadır (Aynakul, 2014: 507-508). Kırgızlara ait toprakların Narin bölgesi ve Isık Göl bölgesinde %67,3'ü, Bişkek'te ise %57,3'ü, Rus göçmenler için iskâna açılmıştır (Vurgun, 2016: 216). Yedisu Bölgesinin Rus sömürgeciliğinin merkezi yapılmasındaki sebep bölgenin iklim koşullarının Rusya'ninkine benzerliği ve verimli tarım alanlarının fazlalığıdır (Djunushaliev, 2002: 18/628). Verimli topraklardan, su kanallarından mahrum bırakılan ve neticesinde hayvanlarını otlatmak için bile arazi bulamayan Kırgız halkı, ekonomik anlamda fakirleşmiş, yoksulluk ve açlık sebebiyle zor günler yaşamış, Rusya'nın halka yapmış olduğu bu baskı Kırgızlar için isyanın en temel etmeni olmuştur. Nitekim Baktıbek Maksütov'a göre de ayaklanmanın temel sebebi Çarlık Rusya'nın uyguladığı baskılar neticesinde halkın içinde bulunduğu zorlu yaşam koşullarıdır (2018: 23).

Türkistan İsyanını hazırlayan bir başka sebep Rusya'nın politikaları sonucunda zaten yoksulluk çeken halkın artırılan vergiler ile daha da çıkmaza sokulmasıdır. Japon-Rus savaşından sonra I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Rus yönetimini maddi açıdan zor duruma sokmuş, savaş gelirini karşılamak amacıyla halktan vergi toplanmıştır. Toprak vergisi, hayvan başına alınan vergi, pamuktan alınan vergi miktarları 1914 yılından 1916 yılına gelinceye dek artmış, bu vergilerin dışında 1915 yılından itibaren Türkistan halkından askerlik yapmamlarına karşılık %21 oranında askerlik vergisi alınması emri çıkarılmıştır (Kara, 2011: 539). Yiyecek, içecek, kumaş, giysi, ayakkabı gibi temel ihtiyaçların da fiyatı orantısız biçimde artmıştır (Ziyaev, 2007: 359). Tüm bu durumlar halkı ekonomik anlamda çok daha zor bir duruma sokmuştur. (Tüfekçi, 2021: 164-165). Elllerinden verimli topraklarının alınması neticesinde zor durumda olan halkın malları da zorla kamu malı hâline getirilmiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında at, deve, sığır, koyun gibi hayvanlar; havuç, soğan, buğday, pirinç gibi gıda maddeleri; çadır, keçe, pamuk yağı, halı, sabun gibi ihtiyaçlar Türkistan halkından karşılanmıştır (Polat, 2009: 63; Kara, 2011: 539). Tüm bunların yanında Türkistan'daki Rus yöneticiler de halktan ek vergi almıştır. Türkistan Genel Valisi General Aleksey Nikoloyeviç Kurapatkin², savaş ihtiyaçları olduğu gerekçesiyle, yerli halktan vergi adı altında 2.400.000 ruble, hediye adı altında ise 20.000.000 ruble toplamıştır (Tansü-Özdemir, 2018: 252). Türkistan'da 1916 yılında başlayan bu isyan hareketleri hakkında Çarlık Rusya memurları ve Rus halk tarafından tutulmuş içerisinde raporların da yer aldığı birçok arşiv belgesi bulunmaktadır. A. N. Kurapatkin'in raporları 1916 isyanları ile ilgili ilk resmî kayıtlar niteliği taşımakta olup Çarlık Rusya'nın baskı ve cezalandırma politikasını açık şekilde ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir (Taalaibek Uulu, 2018: 7-9). Vali Kurapatkin'in raporlarına göre isyanın başlıca sebepleri; bölgeyi yönetmede hükûmetin izlediği yanlış politika, dini ve ekonomik etkenler, toprak dağılımında yaşanan adaletsizlikler, Kırgızlara ait toprakların kamulaştırılması, yerli halka yüklenen ağır vergiler, Türkistanlıların bağımsızlık ümitleri ve halk üzerinde kurulan orantısız baskıdır (Taalaibek Uulu, 2018: 21; Buyar, 2017: 78).

I. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ekonomik bunalımdan dolayı pamuktan elde edilen geliri artırmak ve Türkistan'ı bir pamuk pazarı hâline getirmek isteyen Rusya, verimli arazilerde pamuk üretimini zorunlu kılmış, Türkistanlılardan çok ucuza elde ettiği pamuğu işleyerek çok daha pahalı fiyatlara dünyaya satmıştır. Ruslar, Türkistan'dan imal edilen pamuğu, tarım maddelerini ve bölgenin doğal zenginliklerini Rusya'ya götürebilmek için, savaşın getirmiş olduğu ekonomik bunalıma rağmen, Fergana, Buhara ve Yedisu demiryollarını kurmuş, böylelikle tüm bu ürünleri daha kısa yoldan ve çok daha fazla miktarda Rusya'ya götürmeyi amaçlamışlardır. Bu demiryolları vasıtasıyla birçok ürün Rusya'ya çok miktarda gönderilmiştir (Ziyaev, 2007: 358). Türkistan'da verimli arazilerde pamuk üretimi yapılması, temel ihtiyaç maddesi olan hububatın ekilememesine, dolayısıyla da zaten zorluk çeken halkın temel besin maddesinden

¹ 0,1 Hektar=1 dönüm (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafaev- Tsşerbinin, 1996: 143).

² 1848-1925 yılları arasında yaşamış, 1916 Türkistan İsyanları döneminde Türkistan Genel Valiliği yapmış Rus generaldir. (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şen-Çiftçioğlu, 2018: 181-209)

bile yoksun kalmasına neden olmuştur. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi bu durum, zaten Rus yönetiminden memnun olmayan halkı daha çok isyana sevk etmiştir.

E. Sokol'a göre isyanın başlamasında dini faktörler de etkili olmuştur (1954: 96). Rusya'nın İslam dinine karşı takındığı tavır din adamlarının, İşanların, hocaların isyanı desteklemesinde etkili olmuştur. Özellikle Nakşibendi ve Müridizm tarikatları isyanı desteklemiş (Vurgun, 2016: 318) ancak isyanda doğrudan etkileri olmamıştır. Bölgede çıkan her isyanda işanların etkisi olsa da 1916 Türkistan İşanları, özellikle 1898 yılında çıkan Dükçi İşan isyanı kadar, dini sebepler çerçevesinde gelişmemiştir. 1916 Türkistan isyanları dini bir lider etrafında gelişen isyanlardan olmadığından dini özelliklerle ön plana çıktığı söylenilemez.

İsyanın çıkmasında bir başka önemli etken ise daha öncesinde askere alınmayan ve bunun karşılığında ağır vergilere tabi tutulan Türkistan halkının işçi gücü olarak zorla askere alınmasıdır. Çar II. Nikola 25 Haziran 1916 tarihli bir ferman ile Türkistan, Kafkasya ve Sibirya Bozkırlarında yaşayan Türk halktan cephe gerisinde çalıştırılmak amacıyla insan gücü talep etmiştir (Yarkın, 1968: 565; Aynakul, 2014: 510). 19-43 yaş aralığındaki erkekler siper kazmak gibi savaş hizmetlerinde çalıştırılmak amacıyla askere alınmıştır (Sokol, 1954: 80; Ziyaev, 2007: 361). Çarın bu fermanı bağlamında alınan emre göre Yedisu bölgesinden 43.000 kişi, Semerkant bölgesinden 32.500 kişi, Sır Derya bölgesinden 60.000 kişi, Fergana bölgesinden ise 51.300 kişi askere alınmıştır (Esenkan Kyzy, 2018: 86). Türkistan halkının erkeklerinin askere alımı sırasında birtakım usulsüzlükler de yapılmıştır. Yaşı tutmayanlar da askere alınmış, 19 yaşın altındakiler daha büyük gösterilerek, 43 yaşın üstündekiler ise daha küçük gösterilerek askere çağırılmıştır. Usulsüzlükler sadece bunlar da değildir. Fakir köylünün çocuğu askere alınırken, zenginlerin, yüksek rütbeli memurların çocukları, para karşılığında kendi yerine bir başkasını göndermek ya da yaşlarını değiştirmek suretiyle askerlikten muaf tutulmuştur. Ayrıca Türkistan'da yaşayan Türkler askere alınırken, bu bölgedeki Rus ahali askere alınmamıştır (Kara, 2011: 540; Polat, 2009: 62).

1916 Türkistan İşanları, sebepleri bakımından dünyanın farklı bölgelerinde farklı zaman dilimleri içerisinde çıkan isyanlarla da benzerlik göstermektedir. Örneğin; Japonya'da da bu gibi isyanlar yaşanmıştır. Japonya'da 1873 yılında çıkarılan ferman (Akkemik, 2019: 147), Türkistan'da Çar II. Nikola'nın çıkardığı ferman ile benzerlik taşımaktadır. Her iki ferman da yoksul köylülerin çocuklarının askere alınmasına ve iş gücü olarak çalışan çocukların artık ailelerine yardım edememesine yol açmıştır. Evi geçindirme görevini üstlenen erkeklerin askere alınması hâlihazırda yoksulluk ve açlık çeken halkın kendi işçi gücünden de yoksun kalmasına sebep olmuştur. Sebepler her ne kadar benzer olsa da birbirinden oldukça farklı toplumlar olduğu da unutulmamalıdır. Japon köylüleri milliyet olarak bağlı oldukları Meiji İmparatorluğu'nun çıkardığı kanunla askere alınmıştır. Ancak Türkistan'da durum öyle değildir. Türkistan İşanları genel olarak Rusya'nın uyguladığı baskı politikası çerçevesinde gelişme göstermiş ve isyanların çıkmasında temel etmen bu baskılar olmuşsa da millî bağımsızlık istekleri de isyanın sebepleri arasında önemli bir yere sahiptir. Türkistan halkının, fikir ya da milliyet bağlamında herhangi bir bağı bulunmadığı hâlde Rusya cephesinde çalıştırılmak amacıyla askere alınması, isyanın ortaya çıkmasında bardağı taşıran son damla olmuştur. Millî duyguların körüklenmesi Rusya'ya karşı olan düşmanlığın artmasına sebep olmuş, buna karşılık Çarlık yönetimi bu isyanları bölgede çıkan diğer isyanlara nazaran çok daha ağır cezalandırmalarla bastırma politikası izlemiştir.

İşanların Başlaması ve Seyri

1916 yılında Çarlık Rusya'nın cephe gerisinde çalıştırmak amacıyla Türkistanlıları askere alacağını duyuran haberlerden sonra, mayıs ayında Mahmut Hoca Behbudi'nin evinde Hive'den, Buhara'dan, Cizzah'tan, Taşkent'ten ve Hokant'tan temsilcilerin katıldığı bir toplantı yapılmış ve askere alım kararından vazgeçilmediği takdirde bir isyanın çıkarılması yönünde karar alınmıştır (Kara, 1999: 44).

Ancak 1916 Türkistan isyanları bir merkezden yönetilmemiştir. Hokant'ta B. Abdümedeminov, Yahyahan Karı Alimhanov, Dedebay Meşeripov önderliğinde (Kurat, 1987: 427); Cizzah'ta Nazar Hoca Eşan, Abdurrahman Cevatçı, Kasım Hoca, Molla Mahamat Raim, Töre Nurbay önderliğinde (Polat, 2009: 67; Ziyaev, 2007: 362); Semerkand Dahbed Köyünde Molla Osman Abdurasulov, Azizkul Muradov, Muhtar Hafızov önderliğinde; Fergana'da Hekim Aksakalov, A. Rızabayev, M. Abdülkerimov önderliğinde (Ziyaev, 2007: 366); Bozkır Turgay Oblastı'nda Abdulgaffar Camburun, Osman Şolak, Hasan Bek önderliğinde (Polat, 2009: 74) isyan başlamıştır. Türkistan'ın Cuvama Köyü, Mirabad Köyü, Çöce Köyü, Üyçi Köyü, Karakul Tümeni gibi daha sayamadığımız birçok yerinde de ayaklanmalar yaşanmış halk, kadın erkek hep birlikte, onlara önderlik yapanların etrafında ayaklanmalara katılmıştır. Hokant'ta başlayan isyan, daha sonra Semerkant, Fergana, Sır-Derya, Yedisu ve Hazar Bölgesine de yayılmıştır. İsyanın Kazak bozkırlarına kadar yayılmasıyla tüm Türkistan'da 1916 yılında millî bir isyan hareketi başlamıştır (Polat, 2009: 66).

Türkistan'da isyanların başlaması ve seyri ile ilgili Türkistan Genel Valisi Kuropatkin'in raporunda da bilgi verilmektedir; *Ayaklanmalar ilk olarak Semerkant'ta başladı. Türkistan'ın üç ana bölgesinden ilk 13 Temmuz'da Cizak uyezdinde bu ayaklanmalar isyan şekline dönüştü... İsyan daha sonra tüm Türkistan'da Fergana, Sır Derya, Zakapinskiy ve Semireçye vilayetlerine sıçradı...* (Karataş, 2021/2: 80).

Hokant'taki Olaylar

Türkistan isyanının ilk ateşi Hokant'ta yanmıştır. Burada isyanın patlak vermesinde ana amil Çarlık Rusya'nın bir kararname ile Türkistan'dan yaklaşık yarım milyon kişiyi askere alacağını duyurması olmuştur. Rusya'nın bölgeyi işgali sonrasında izlediği politika sebebiyle yaşanan haksızlıkların üzerine bu kararname, Türkistanlılar tarafından öfke ile karşılanmış ve özellikle Hokant'ta isyanın başlamasında ana sebep teşkil etmiştir. 4 Temmuz 1916 tarihinde halk ayaklanmaya başlamış, kararnamede yer alan askere alım listesinin hazırlanmasının durdurulmasını istenmiş ancak bir sonuç alınamamıştır. Neticede aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu yaklaşık yedi bin kişiden oluşan halk, şehrin karakol binası önünde toplanarak bu karara karşı isyan etmiştir (Ziyaev, 2007: 361). Kararname, *Çar ve Ruslar Defolsun!...* (Saray, 1942: 20) *Müslümanlara Hürriyet isteriz!...* (Hayit, 2004: 207), *Çocuklarımızı vereceğimize ölürüz! İşçi Vermiyoruz.* (Tansü-Özdemir, 2018: 253), *Biz Ruslar için savaşmak istemiyoruz.* (Saray, 1993: 55) sloganlarıyla protesto edilmek istenmiş, karakol binası taşa tutulmuştur. Burada Rus askerlerinin ateş açması sonucu 2 kişi ölmüş, 30 kişi ise yaralanmıştır (Esenkan Kyzy, 2018: 95). Bu ayaklanmadan sonra Semerkant'ın farklı bölgelerinde 5-7-11-12 Temmuz tarihlerinde de ayaklanmalar çıkmıştır (Ziyaev, 2007: 362).

Cizzah'daki Olaylar

Cizzah şehrinde de isyan, Çarın fermanı sonrasında başlamıştır. 12-13 Temmuz tarihinde başlayan isyanda halk, atlı ve yaya olarak Rus idari temsilciliklerine baskınlar yapmış, telgraf tellerini kesmiş, demiryolu hatlarını bozmuştur (Togan, 1981: 342). Cizzah şehrinde isyanın liderliğini Abdurrahman Civatşi ve İşan Nasır Hoca üstlenmiştir (Nazlı, 2020: 68). Cizzah şehrinin yöneticisi isyanları bastırmak amacıyla ordudan yardım istemişse de isyan eden halk tarafından öldürülmüştür. Ancak Rus yardımı fazla gecikmemiş, Cizzah yönetimi isyanı bastırmak için askeri birlikler toplamış, farklı bölgelerdeki askeri birlikler buraya kaydırılmıştır (Tansü-Özdemir, 2018: 353). Semerkant'tan 13 Temmuz tarihinde 90 kişiden oluşan ordu bölüğü, 14 Temmuz tarihinde Taşkent'ten 4 toplu bataryadan ibaret Kazaçık Rus askerleri Cizzah'daki isyanı bastırmak amacıyla görevlendirilmiştir. Cizzah bölgesindeki ayaklanmayı bastırmak sanıldığı kadar kolay olmayınca yeniden Taşkent'ten 12 bölük, 3 bölük Rus Kazaçık askeri ve 6 adet top gönderilmiştir. Rus askerleri ile halk arasında çatışmalar yaşanmış ancak halkın elinde taş, kuzma, kürek varken Rusların elinde makineli tüfekler vardı. Dolayısıyla halk Ruslara karşı koyacak teçhizatı olmadığından isyanda başarı sağlayamamıştır. Cizzah'taki isyan 7 Ağustos 1916 tarihinde bastırılmış (Yarkin, 1968: 567), Cizzah'ta çıkan ayaklanma haberi diğer bölgelerde de isyanların başlamasına sebep olmuştur (Sokol, 1954: 92).

Fergana ve Sır-Derya'daki Olaylar

Fergana'nın Andican şehrinde isyan 9 Temmuz'da bir cami avlusunda başlamıştır. Margilan'da ise 11,13,15,17 Temmuz 1916 tarihlerinde, ayaklanmalar yaşanmıştır. İsyan Tacik, Özbek, Kırgız, Karakalpak, Uygur gibi Türk toplulukları iştirak etmiş, isyan neticesinde 63 kişi tutuklanmıştır. Fergana Vilayetindeki en büyük isyanlardan biri Margilan'da çıkan isyan olmuştur da bu bölgede toplam 107 farklı ayaklanma yaşanmıştır. Rus kuvvetleri bu ayaklanmaları kanlı bir biçimde bastırmıştır (Togan, 1981: 342). Fergana bölgesinde de isyanların başarıya ulaşamamış olmasında esas sebep isyana katılanların düzenli askeri birliklerden oluşmayıp sıradan halk olması, halkın ellerinde Rus kuvvetlerinin makineli silahlarına karşı koyabilecek herhangi bir teçhizatın bulunmamasıdır.

Türkistan Genel Valiliği'nin merkezi Taşkent'te ve Sır-Derya Vilayetinde isyan ise 1916 yılı temmuz ayında başlamıştır (Polat, 2009: 69). Burada da iki bin, üç bin kişilik halk idare müdürlüğüne yürüyerek askere alım kararını protesto etmek istemiş, pencere camları kırılmış, kapılara hasar verilmiştir. Temmuz ayında başlayan isyan çeşitli bölgelerde eylül ayına dek devam etmiştir. Neticede Türkistan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi bu ayaklanmalara katılanlar da çeşitli şekillerde cezalandırılmıştır (Ziyaev, 2007: 365).

Yedisu'daki Olaylar (Semireçe/Bugünkü kuzey Kırgızistan ve Kazakistan'ın güneydoğusu)

Çarlık idarenin sömürgeci politikası ve idare sistemi göçmen Ruslar ile Türkleri birbirine bir nevi düşman topluluklar durumuna getirmiştir. Ruslar bölgenin yerli halkının olası isyan hareketlerini engellemek amacıyla göçmen köylüleri de silahlandırmıştır. Yedisu bölgesindeki göçmenlerin %43'ü, isyanın hemen öncesinde silahlandırılmış durumdadır (Aynakul: 2014: 509). Yedisu'da olaylar 6 Ağustos 1916 tarihinde Bişkek kentinde başlamış, sonrasında tüm Yedisu bölgesine yayılmıştır. Rus sömürgecilerinden oluşan birlikler Belovodsk bölgesinde Kırgız köylerine hücum etmiş ve olaylar sonrasında Belovodsk'un Rus amiri tarafından görüşmek üzere 500'den fazla kişi çağırılarak ahırlara hapsedilmiştir. İcra memurunun hapsedilen isyancıların öldürülmesi emrini vermesinin ardından ahırdan çıkartılan isyancılar, silahlandırılmış Ruslar tarafından öldürülmüştür (Esenkan Kyzy, 2018: 114; Gavay, 2002: 157). Bunun dışında Bişkek'e götürülmekte olan yüzlerce kişinin de Rus askerlerinin gözetiminde olmasına rağmen, aynı şekilde hayatına son verildiği bilinmektedir. Tüm bu olanların üzerine Yedisu bölgesinin halkı Rus köylerine saldırmaya başlamış, Novotroisk'ta 40 Rus, Isık Göl civarında 3 Rus isyan edenler tarafından öldürülmüş, savaş teçhizatları da ele geçirilmiştir. Kısa süre içinde ayaklanan Kırgızlar, 13 Ağustos günü Tokmak'a hücum etmişlerdir. Bölge 21 Ağustos tarihine kadar Kırgızların muhasarası altında kalmıştır. Bu sırada Yedisu bölgesinin farklı yerlerinde, birbiri ile ilgisi olmayan, birçok küçük çaplı isyan hareketleri de yaşanmıştır (Toraman, 2014: 42-43; Devlet, 2020: 292).

Kazakistan'daki Olaylar

Kazakistan bölgesinde de diğer bölgelerde olduğu gibi verimli arazilere Rus göçmenlerin yerleştirilmesi, geçimini hayvancılıkla sağlayan yerli halkın otlak alanlarından mahrum olmasına neden olarak yeterince tedirginlik yaratmışken, bir de üzerine Çar'ın Bozkır Genel Valiliği'nden takribi 250 bin kişinin askere alınması yönündeki fermanı halkın sabrını taşıma noktasına getirmiştir. Askere alım fermanının bildirilmesinden sonra halk arasında, *Çar I. Nikola, Kazakları askerlik hizmetinden affetmişti, seferberlik planı bayların (zenginlerin) ve volost başkanlarının başı altından çıktı. Kazaklar askere alınmakla kalmayacaklar, onları Hıristiyanlaştıracaklar...* (Polat, 2009: 73), gibi konuşmalar başlamıştı. Kısa süre içerisinde Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde bu fermanı protesto hareketleri başlamış, isyanlar Özbek ve Kazak köylerine yayılmıştır (Devlet, 2020: 300).

Bozkır Genel Valiliğinin Semey Oblastı'nın Zaysan ve Öskümen uyezlerinde; Akmolla Oblastı'nın, Akmolla, Atbazar, Kökçetav uyezdlerinde binlerce kişi ayaklanmıştır. Rus kuvvetleri bu isyanları bastırmak için 11 piyade ve 11 süvari bölüğü göndermiş, iki taraf arasında

yaşanan çatışmalarda birçok kayıp verilmiştir. Neticede Semey Oblastı'ndan 50 bin kadar kişi, Akmolla'dan yaklaşık 30 bin kişi Rus makamlarına teslim olmuştur (Devlet, 2020: 301).

Bölgedeki en uzun ayaklanma hareketi Turgay Oblastı'nda olmuş; Kıpçak, Argun ve Nayan'dan oluşan üç Kazak Uruğu birleşerek Rus birliklerine karşı mücadele vermişlerdir (Togan, 1981: 337). Ancak bir süre sonra her bir Kazak Uruğunun farklı bir lider tarafından idare edilmeye başlaması birliğin bozulmasına sebep olmuştur. Bu arada, Rus kuvvetleri 16 Kasım 1916 tarihinde Kazakları ağır mağlubiyete uğratmış, halk bir müddet daha dirense de Uruğlar arasında birliğin bozulmuş olması sebebiyle Rus kuvvetlerine boyun eğmek durumunda kalmıştır. Burada da görüldüğü gibi teşkilatlı bir yapının olmayışı Rusların işini oldukça kolaylaştırmıştır. Diğer yandan Kazak aydınları ise Rusların bu baskısına Alaş-Ordu partisinin etrafında toplanarak karşı koymaya çalışmışlar, bölgenin istiklali için çalışmalarına girişmiş ancak başarı sağlayamamışlardır. Bölgedeki isyanın bastırılmasının ardından Ruslar, yaklaşık 100 bin Kazak gencini Rus ordusunun cephe gerisi hizmetlerinde çalıştırmak üzere orduya almıştır (Polat, 2009: 74).

Hazar Ötesi'nde (Türkmenlerde) Olaylar

Türkmenler Rus Çar'ının askere alım fermanını diğer bölgelere nazaran daha ılımlı karşılamış olsalar da ufak protestolar yaşanmış, bu durum bölgede huzursuzluğun artmasına sebep olmuş ve Türkmen Uruğlarından biri olan Yomutlar İran bölgesine göç etmeye başlamıştır. Yomutların ardından diğer Türkmen Uruğlarından olan Sarık Uruğ ve Salar Uruğ da Afganistan'a doğru göç etmeye başlamışlar, tüm bunlar yaşanırken Ruslar ile Türkmenler arasında çatışmalar da giderek şiddetli bir hâl almıştır. Türkmen gençleri Rus yerleşimlerine hücum etmek suretiyle çatışmalara girmişler, Türkmen aydınların da iştirak ettiği isyan hareketi aylarca sürmüş birçok Rus öldürülmüştür (Devlet, 2020: 298). İsyanın giderek büyümesi sonrasında Rus General Madridov kalabalık bir askeri kuvvet ile isyanı bastırmak üzere görevlendirilmiş ve Hazar Ötesi'nde de isyanlar kanlı şekilde bastırılmıştır (Togan, 1981: 343). Türkistan isyanları 1917 yılı başlarına kadar devam etmiş, 1917 yılının şubat ayında ise tüm bölgelerde tamamen bastırılmıştır (Koçar, 1991: 783).

İsyanlarının Bastırılması ve Çarlık Rusya'nın Cezalandırma Politikası

Çarlık Rusya, Türkistan'ın belli bölgelerinde aynı yıl içinde farklı zamanlarda patlak veren isyanları ağır şekilde bastırmıştır. Türkistan halkı gerek ölümle gerek hapisle gerekse kendi vatanlarından göçe zorlanarak cezalandırılmıştır. İlk olarak Hokant'ta patlak veren isyanın bastırılması için Rus kuvvetlerinin isyan eden Türkistan halkına karşı ateş açması sonucunda üç kişi hayatını kaybetmiş, dört kişi ise yaralanmıştır. Burada başlayan isyan hareketinin kısa süre zarfında Türkistan'ın farklı bölgelerine sıçraması Rusları endişelendirmiştir. Ruslar isyanların büyümesini önlemek amacıyla isyan merkezlerine takviye asker, silah ve ceza kıtaları göndermiştir (Polat, 2009: 67).

Cizzah vilayetinde isyanın bastırılması sırasında Hokant'taki gibi küçük çaplı çatışmalar değil adeta bir katliam yaşanmıştır. Şehir baştan sona yakılıp yıkılmış, yağmalanmış, Ruslar ayaklanmaya katılan veya katılmayan; kadın, çocuk, yaşlı, genç fark etmeksizin Cizzah halkını gördükleri yerde öldürmüşlerdir. Öyle ki yaşanan katliamda cesetlerin toplanması için Alman ve Avusturyalı esirler kullanılmış, isyan 7 Ağustos 1916 tarihinde bastırıldığında Cizzah şehri tamamen yerle bir edilmiştir (Ziyaev, 2007: 363; Polat, 2009: 67). Cizzah'ta yaşanan bu olay, Cizzah Faciası adı ile de anılmaktadır.

Cizzah'da yaşanan katliamın boyutlarını ortaya koymak açısından Avusturyalı esir Fritz Wilfort'un³ günlüğünde yer alan bilgiler önemlidir (Çelebi, 2003: 188).

31 Temmuz 1916: Şehir savaş meydanına döndü. Ordu; kurgana, sokaklara, kilise meydanına ve parka yerleşti. Talan ve yağma alışılmış iş hâline geldi. Başımızı bekleyen

³ 1879-1956 yılları arasında yaşamış, 1914 senesinde Ruslar tarafından esir alındıktan sonra 1921 yılına kadar Türkistan'daki esir kamplarında tutulmuştur. Bu dönem de yaşadıklarını "[Turkestanische Tagebuch](#)" (Türkistan Günlüğü) adlı eserinde anlatmıştır. (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Çelebi, 2003: 183-195)

askerler dahi başka bir şeyden bahsetmiyorlardı. Bizlere türlü gümüş ziynet eşyalarını, ipek başörtülerini, mescitlerden talan edilen kıymetli dokuma eşyaları satmaya çalışmaktalar. Bu kıymetli mahalli sanat eserlerini birkaç soma almak varken, onları insan kanına boyamaya ne gerek var. Askerler yeni yeni şeyler getirip, cüzdanlarını doldurmaktalar. Viran edilmiş eski şehir tarafında ise hava kızarmış ve yangın kokusuyla dolmuştu... (Tansü-Özdemir, 2018: 254).

2 Ağustos 1916: Eski Cizzah bir harabe yığını; erişilebilecek her şey ateşe verilmiş; her taraftan bizzat biz savaş esirlerinin gömmek zorunda olduğu cesetler ve telef olmuş atlar. Bizim görevimiz, ister at olsun ister insan, bir çukura doldurmak. Cesetlerin sayısı çok olduğu zaman bir meydanda üst üste yığılıyor ve ateşe veriliyor. Kızgın güneşin sıcağında cesetlerin ve leşlerin kokusu havayı berbat ediyor. Ne yazık ki bir de korkunç çığlıklar duyuluyor; cesetler arasında can çekişen yarı ölümler, Rus askerlerinin dipçik darbeleriyle hemen diğerleriyle birlikte gömülecek hale geliyorlar... (Hayit, 1994: 10).

Özellikle Cizzah'ta yaşanan olaylardan Çarlık Rusya'nın cezalandırma politikasını daha net şekilde görebilmekteyiz. Duma Milletvekili Caferov 1916 yılında yapılan bir oturumda şu açıklamayı yapmıştır: *Cezalandırma Birliği Cizzah Sancağı'nın içlerine kadar uzandı ve yerli palto giyen herkesi yere serdiler* (Hayit, 2004: 208). Bu açıklamadan da Çarlık Rusya'nın cezalandırma politikasını yalnızca isyana katılanlara yönelik uygulamadığı, isyana katılmış olsun ya da olmasın yerli halkın hepsinin bu durumdan mesul tutulduğu ve cezalandırılması gerektiği düşüncesinin hâkim olduğu tam anlamıyla görülmektedir. Bizce tüm bu bilgiler Çarlık Rusya'nın yalnızca 1916 yılındaki politikasını değil, Türkistan'ı işgalinden Sovyet dönemine kadar ki düşünce yapısını ve izlediği politikayı da net şekilde ortaya koymaktadır.

Cizzah bölgesindeki halk, bu katliamlardan sonra ölen yakınlarının, evlatlarının ardından ağıtlar yakmışlardır.

*Ay çıksa aydın bolur,
Kün Çıksa künden bolur,
Azamcan'ning kaşları
Telpekke kunduz bolur,
Sandık üstide kelit,
Açalmagan Adalathan
Cizzah'ga ot tüşgende,
Kaçılmagan Adalathan.* (Koçar, 1991: 785)

*Tahta Köprü bitti mi?
Nikolay padişah geçti mi?
Cizzah şehrini viran edip,
Muradına erdi mi?
Aş hani, pilav hani,
Dama çıkıp feryat eyledi,
Namazgâhı asker basıp,
Cizzah'ı viran eyledi...* (Söylemez vd., 2021: 268)

İsyanların bastırılmasında Ruslar, Fergana bölgesinin özellikle Margilan şehri için takviye asker sevk etmiştir. Halka ateş açan Rus askerleri isyana kalkışan 63 kişiyi öldürmüşlerdir. Bunun yanında isyanın bastırılmasının ardından cezalandırma için bir mahkeme kurulmuş ve

bu mahkemede 15 kişi idam edilmiştir. Fergana'nın Namangan bölgesindeki isyan da aynı şekilde vahşice bastırılmış, burada açılan ateş sonucunda ise 41 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu sayının çok daha fazla olduğu resmî kayıtlarda bildirilmektedir. Sır-Derya'da da isyan hareketleri acımasız şekilde kanlı biçimde bastırılmış ayrıca Rus yöneticiler bölge halkının tren ile yolculuk yapmasını yasaklamış, kimsenin bulunduğu yerden başka bir yere gitmesine de izin verilmemiştir (Polat, 2009: 69).

Yedisu bölgesine baktığımızda burada yaşanan olayların da Cizzah'tan çok farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Bişkek, Yarkent ve Cizzah kazalarında isyancılar idam, çeşitli hapis ve sürgün cezalarına çarptırılmıştır. Askeri birliklerin dışında, Rus köylülerinin de Kırgızların mallarını yağma ettikleri ve birçok Kırgız'ın Rus köylüler tarafından öldürüldükleri bilinmektedir. Hayatını kaybedenlerin sayısı kaynaklara göre farklılık göstermekle birlikte Sadettin Gömeç'in (2002: 56) verdiği bilgilere göre bu isyanda Kırgız Türklerinden 673.000 kişi hayatını kaybetmiş, yaklaşık 200.000 Türk ise Sibiry'a sürülmüştür. Binlerce insan, isyana katılmış ya da katılmamış olmasına bakılmaksızın herkes, ağır şekilde cezalandırılmıştır. Burada yaşanan katliam yalnızca insanlarla kalmamış, hayvanlar bile telef edilmiştir (Gavay, 2002: 154). Yedisu bölgesinde 1916 ayaklanması daha şiddetli hissedilmiş ve yine çok daha şiddetli bir biçimde bastırılmıştır.

Duma Milletvekili A.F. Kerenskiy 1916 yılında yapılan toplantıda isyanı bastıran Rus kuvvetlerinin bölgede yapmış oldukları katliamı oldukça açık şekilde dile getirmiştir. *Cezalandırıcılar bölüklerden, piyadelerden, süvari ve topçulardan meydana gelmekte idi. Bölük komutanı karşısına çıkan bütün köyleri, tüzem (yerli) halkını yaş ve cinsiyetine bakmadan katletme emri veriyor... Kundaktaki bebekler, yaşlı nineler ve dedeler zalimce yok edilmiştir...* (Kara, 2011: 543) Bunun dışında katliamın şahitlerinden biri olan Sayakbay Karalaev'in *Verniy'den General Biçkov'un 300 askerle geldiğini duyduk. Onlarla dört gün savaşım Biçkov'u öldürdükten sonra cebinden ferman bulup, okumuşlar. Kâğıtta "25 saat içerisinde Kırgızları kadın, çocuk hepsini yok edin" buyruğu yazıldığını öğrendik...* (Kara, 2011: 544) şeklindeki sözleri de yine Rusların isyanları bastırma için uyguladığı politikayı ve caniliğini ortaya koymaktadır.

Yaşanan ölümlerin dışında, Kuzey Kırgızistan bölgesinde yaşayan tahmini 100 bin insan Rus baskısından kurtulmak amacıyla kitlesel olarak Doğu Türkistan'a kaçmıştır (Yarkın, 1968: 566). Buna "Ulu Ürkün" adı verilmektedir (Kara, 2011: 541). Ürkün kelimesi Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-it-Türk adlı eserinde (1991: 4/715) "*düşman yüzünden ulus arasına düşen ürküntü, telaşla kalelere ve sığınaklara kaçışma*" olarak açıklanmaktadır. Ürkün kelimesi, hem 1916 yılındaki isyandan sonra Rusların uyguladığı cezalandırma politikası bağlamında katliamdan kaçanlar için kullanılan genel bir ifade hem de ahalinin toplu hâlde Çin'e kaçışına verilen özel tarihî bir adlandırmadır (Abdikulova, 2014: 57).

Kırgızlar bu topraklara eylül ayının ilk günlerinde küçük gruplar hâlinde gelmiş, Çarlık Rusya'nın eylül sonlarında katliamları artmasıyla göç edenlerin sayısı da artmıştır (Yavuz-Topsakal, 2020: 341; Sokol, 1954: 131). Kırgızlar için Doğu Türkistan bölgesine kaçmak hiç kolay olmamış, ellerindeki hayvanları keserek soğuk ve açlıkla başa çıkmaya çalışan Kırgızlar geçimlerini hayvancılıkla sağladıklarından dolayı hem göç esnasında hem de göç sonrasında oldukça zorluk çekmişlerdir. Üstelik peşlerinden gelen Rus cezalandırma birlikleri Türkleri gördükleri yerde öldürerek hayvanlarını da zapt etmişlerdir. Göç edenlerin neredeyse yarısı yolda çekilen sıkıntılardan dolayı hayatını kaybetmiş olup Çin kaynaklarına göre Kırgızistan'dan Çin'e yalnızca 332.000 kişi ulaşmayı başarabilmiştir (Aynakul, 2014: 512). Kırgızistan'ın kuzey kısmının yerli nüfusu %41,4 azalmıştır (Tüfekçi, 2021: 175). Doğu Türkistan bölgesine yapılan göçten sonra burada da oldukça zorluk çekmişler, Çinliler ve Kalmuklar tarafından yağmalanmışlar, aynı şekilde açlık ve fakirlik devam etmiştir (Togan, 1981: 341). Ayaklanmanın son bulmasıyla kendi vatanlarına geri dönmek isteyenlere, isyanda önderlik yapanların teslim edilmesi dâhil olmak üzere bazı şartlar ileri sürerek izin vermeyen Çarlık yönetimi, onları belli bir tazminata tabi tutmuştur (Djunushaliev, 2002: 18/630; Yavuz-Topsakal, 2020: 342).

1916 yılında Türkistan'ın diğer bölgelerinde çıkan isyanlarda olduğu gibi Kazakistan bölgesinde de Çarlık Rusya isyanları bastırdıktan sonra ağır cezalandırma politikası izlemiştir.

İsyana liderlik yapan yüzlerce kişi idam edilmiştir. Diğer yandan isyana katıldıkları gerekçe gösterilerek neredeyse 40 bin kadar Kazak Türk'ü çöllere, 200 bin kadar Kazak Türk'ü ise Sibiryaya ve daha başka bölgelere sürgüne gönderilmiş, Rusların bölgede uyguladığı baskı ve adaletsiz uygulamalardan kurtulmak isteyen yaklaşık 300 bin Kazak Türk'ü de Türkistan'a sığınmıştır (Polat, 2009: 74). Ancak bu durum yine Rusların lehine sonuç göstermiş, Kazaklardan boşalan topraklar, daha öncesinde uygulanan ve Türkistan'ın belli bölgelerinde isyanların patlak vermesinde ana sebep teşkil eden iskân politikası bağlamında Rus göçmenlere verilmiştir. Türkistan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi Hazar Ötesi'nde Türkmenlerin isyanı da Ruslar tarafından kanlı biçimde bastırılmıştır. Rus kuvvetleri Hazar Ötesindeki Türkmenlerin isyanını bastırmak için de onlarca, yüzlerce Türkmen'i öldürmüş, köyleri yakıp yıkarak isyanı durdurmada başarılı olmuştur (Devlet, 2020: 299). Burada da açıkça gördüğümüz üzere Ruslar Türkistan'ın hangi bölgesinde olursa olsun isyanları kanlı biçimde bastırdıktan sonra halkı hem ekonomik olarak zor durumda bırakmak suretiyle hem de baskılarını artırarak cezalandırmıştır. Bu bağlamda Çarlık Rusya tarafından uygulanan bu cezalandırma politikasının Türkistan halkı üzerinde oluşturduğu psikolojik etkilerini tartışmaya gerek bile görmüyoruz.

Türkistan'da 1916 yılında çıkan isyanların başarıya ulaşamamış olmasında; halkın her türlü silahtan yoksun oluşu, isyan ateşinin tek bir noktada değil birçok noktada ve birbirinden bağımsız şekilde yanması dolayısıyla isyanların tek bir merkezden yönetilememesi gibi sebepler etkili olmuştur (Koçar, 1991: 783). Ancak tüm bunların yanında esas etken, bizce, Rus kuvvetlerinin ve yine onlar tarafından silahlandırılarak kışkırtılan Rus göçmenlerin yerli halka karşı uyguladıkları acımasız baskı ve cezalandırma politikasıdır.

Sonuç

Çarlık Rusya işgal etmiş olduğu topraklarda izlediği sömürge siyasetiyle tüm Türkistan'da adaletsiz bir yönetim sergilemiş; vergileri artırarak, Türkistanlıların topraklarını Rus göçmenleri için iskâna açarak, verimli arazilerde pamuk ekimini zorunlu kılarak ve milliyet bağlamında hiçbir bağı bulunmayan Türkistanlı erkekleri Rus cephesinde çalıştırmak için askere alarak Türkistan halkına baskı yapmıştır. Bu baskıların bir neticesi olan 1916 Türkistan İsyancıları, Çarlık Rusya'nın sömürü politikasına karşı en haklı tepkidir. Ayrıca kadınların da erkekler ile birlikte katılması bakımından bu isyan hareketleri bizce ayrıca tarihî bir öneme sahiptir.

Türkistan'ın her yerinde 1916 yılında yaşanan bu ayaklanmalar, bir yandan I. Dünya savaşı ile uğraşan Rusya'yı zor durumda bırakarak Ekim Devriminin de hız kazanmasına yol açmıştır. Bu isyan hareketleri her ne kadar farklı bir motivasyonla ortaya çıkmışsa da Rusya'da kökten bir değişimin yaşanmasına da ön ayak olmuştur. Türkistan'da Kırgızlar, Özbekler, Kazaklar bölgesel olarak da olsa Rusya'nın hâkimiyetine, baskıcı rejimine ve haksız politikalarına karşı birlikte mücadele vermişlerdir. Çarlık yönetimi, İşgal ettiği toprakların asli halkının haklı isyanına en ağır şekilde karşılık vermiş, isyana katılan katılmayan herkes cezalandırılmıştır. İdam, hapis gibi cezaların yanında halk başka bölgelere göç etmek zorunda bırakılmıştır. Türkistan'daki halkın göçü yalnızca bir göç hareketi değil ana vatanlarından Doğu Türkistan'a yaptıkları zorlu bir ölüm yolculuğudur.

Türkistan halkının belli bir merkezden yönetilmese dahi topyekûn şekilde Rus baskısına karşı ayaklanması; millî hisleri, bağımsızlık isteklerini ve ümitlerini de artmıştır. Bu sebeple bu isyan millî bir isyan hareketi sayılabilir. Çarlık rejiminin baskılarının bir sonucu olan isyan, Rusya'nın Türkistan'ı adaletle yönetemediğini ve Ruslara karşı duyulan memnuniyetsizliği ortaya koymakla beraber Türkistan halkının Rusya'ya bağlı kalmak istemediğinin en önemli göstergesidir. Geçmişini anlamadan bugünü yorumlamak mümkün olmadığı gibi, Çarlık Rusya'nın işgali altındaki Türkistan halkının haklı mücadele sürecini bilmeden günümüz Türkistan'ını, Kırgız, Kazak, Özbek halkını anlamak mümkün değildir. Üzerinden 106 yıl geçse de Çarlık Rusya'nın yaptığı zulüm hafızalardan silinmemiştir. Bu nedenle, her ne kadar başarıya ulaşamamış olsa da 1916 Türkistan İsyancıları tarihî açıdan büyük bir öneme sahiptir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FINANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ОРУЗБАЕВА, Б. Ө. (1977). “Жети Суу”, *Кыргыз Совет энциклопедиясы (Edit)*. Frunze: Кыргыз Совет энциклопедиясынын башкы редакциясы, С.ІІ, 488-489.
- ABDIKULOVA, R. (2014). “1916 Türkistan İsyanına Bir Kaynak Olarak: Asya’da Beş Türk”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 53-60.
- AKKEMİK, A. (2019). *Japonya’nın İktisadi ve Sosyal Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ATALAY, B. (1991). *Kaşgarlı Mahmut: Divanu Lugat-it-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYNAKUL, G. (2014). “Birinci Dünya Savaşı’nda Rus Cephesi ve Cephe Gerisinde Türkistan İsyanı: Kırgızistan Örneği”, *1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*. Uluslararası Sempozyum 20-21 Kasım 2014, Ed. Dr. Öğ. Alb. Zekeriya Türkmen, İstanbul, 503-514.
- BUYAR, C. (2017). “Kırgız Tarihi (Başlangıcından 1991 Yılına Kadar)”. *Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset*. Ed. Cengiz Buyar, Bişkek: Kırgızistan Türkiye-Manas Üniversitesi, ORASAM, 47-88.
- ÇELEBİ, E. (2003). “8 Temmuz 1916 Tarihli Çar II. Nikola Fermanı ve Türkistan’da 1916 Yılı Genel Ayaklanması”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, (144), 183-195.
- DEVLET, N. (2020). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- DJUNUSHALİEV, D. (2002). “Kırgızistan’da 1916 İsyanı”. *Türkler Ansiklopedisi*, C.18, 627-630.
- ESENKAN KYZY, S. (2018). *Kırgızistan’da 1916 Halk Ayaklanması*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- GAVAY, S. (2002). “1916 Yılı Kırgız Ayaklanması”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* (11), 151-160.
- GÖMEÇ, S. (2002). *Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- HAYİT, B. (1994). *Türkistan Mili Mücadele Tarihi*. Ankara: TDV.
- HAYİT, B. (2004). *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İNAN, A. (1963). “Türkistan’da 1916 Yılında Ayaklanma”.. *Türk Kültürü*, (12), 26-30.
- KARA, F. (1999). *Özbekistan Tarihi (1917-1991)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- KARA, F. (2011). “1916 Kırgız Büyük İsyanı; Ürkün”. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.6, (2), 537-546.
- KARATAŞ, Ö. (2021/1). “Rus Sömürüsüne Karşı Türkistan’da İsyan (1916): Sır Derya Örneği”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.8, (1), 221-245.
- KARATAŞ, Ö. (2021/2). “Rus Raporlarında Türkistan İsyanı”.. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C.10, (1), 63-82.
- KOÇAR, Ç. (1991). *Türkistan’daki 1916 Yılı Millî Ayaklanmasınının 70. Yıldönümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KURAT, A. (1987). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MAKSÜTOV, B. (2018). *Türkistan’da Büyük İsyan 1916*. Çev. K. Kulaliyeva, M. Gümüş, Ankara: Bengü Yayınları.

- MUSTAFAEV, E.- M. TŞERBİNİN, V. G. (1996). *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- NAZLI, B. (2020). *Türkistan'da Meydana Gelen Siyasi Gelişmeler ve Türkistan Ayaklanması Kırgız İsyanı Üzerine Bir Değerlendirme (16. Yy.- 20. Yy. Arası)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- POLAT, D. (2009). *Çarlık Devrinde Türkistan'daki Millî Ayaklanmalar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- SARAY, M. (1942). *Türkistan Türkleri: Rus ve Çin İdaresinde Yaşayan Türklerin Millî Mücadele Tarihleri*, İstanbul: Veli Yayınları.
- SARAY, M. (1993). *Kırgız Türkleri Tarihi*, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi 3. İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık.
- SOKOL, E. (1954). *The Revolt of 1916 in Russia Central Asia*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- SOMUNCUOĞLU, B. (2014). "Çarlık Rusya'sı Dönemi Türkistan'ında İslam ve Modernleşme". *T.S.A.*, C.18, (2), 227-240.
- SÖYLEMEZ, O. vd. (2021). "Kırgız Türklerinde İsyân ve Başkaldırı", *Türk Dünyasında İsyân ve Başkaldırı*. Ed. O. Söylemez, S. Azap, İstanbul: Kesit Yayınları, 261-328.
- ŞEN, M.- ÇİFTÇİOĞLU F. (2018). "Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in Türkistan İzlenimleri (1916)". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.5, (17), 181-209.
- TAALAİBEK UULU, A. (2018). *1916 Kırgız Ayaklanması (Ürkün) Merkezli Tarih Yazıcılığı: Sovyet ve Kırgız Yaklaşım*. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TANSÜ, Y.- ÖZDEMİR, A. (2018). "Çarlık Rusya'sına Karşı 1916 Türkistan İsyanı". *Journal of Turkish Studies*, C.13, (8), 247-257.
- TOGAN, Z. (1981). *Bugünkü Türk İli, Türkistan Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- TORAMAN, A. (2014). *1876-1916 Rus Sömürgeciliği Döneminde (Çarlık Dönemi) Kırgızların Sosyal ve Kültürel Hayatları*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- TÜFEKÇİ, V. (2021). "1916 Yılı Kırgızistan İsyanı (Rus İmparatorluğu'nun Sömürge Politikasına Karşı Kırgız Halkının Millî Kurtuluş Mücadelesi)". *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11, (1), 162-176.
- VURGUN, S. (2016). "1916 Türkistan İsyanı". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, (40), 315-325.
- YARKIN, İ. (1968). "Türkistan'da 1916 İsyanı Hakkında Bazı Bilgiler". *Türk Kültürü*, (68), 28-32.
- YARKIN, İ. (1969). "Türkistan'da Çarlık Rusya'sının Baskı ve Sömürme İdaresine Karşı İsyânlar". *Türk Kültürü*, C.7, (84), 56-59.
- YAVUZ, F.- TOPSAKAL, İ. (2020). "1916 Ayaklanmasında Kırgızlar ve Ürkün Olayı". *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.125, (247), 335-346.
- ZİYAEEV, H. (2007). *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.